

Beneš, Pavel

O některých slavismech v rumunštině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1970, vol. 19, iss. A18, pp. [57]-62

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101430>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL BENEŠ

O NĚKTERÝCH SLAVISMECH V RUMUNŠTINĚ

V novější době se nikdo neobíral soustavně slavismy v rumunském lexiku. Byl už sice sebrán bohatý materiál a z části též tříděn, ale jinak příspěvky k této problematice jsou spíše výsledkem náhodného zájmu. Teprve až se prozkoumá všechn materiál, namnoze roztroušený po časopisech, bude možno přikročit k zjišťování soustavy přejatých slov.

Když před 90 lety vydal A. Cihac svůj etymologický slovník, napsal, že latinský podíl v slovní zásobě rumunštiny představuje pouhou 1/5, zatímco slovanský takřka 2/5, tj. dvojnásobek. Výslovně upozornil, že ve svém slovníku zachytil lidovou řeč s výjimkou několika archaismů. Kromě lexikálních přejímek zdůraznil ještě tři momenty: a) dosti značný počet slovanských sufixů, které pronikly i do slov neslovanského původu, b) místní názvy, z kterých je podle něho více než polovina slovanských, c) řeč, náměty, formu lidové poezie, které prozrazují slovanský vzor. Podle jeho mínění se rumunský lid nebránil invazi slavismů a nesnažil se je asimilovat, a tak A. Cihac vyslovuje mínění, že „élément latin n'était pas encore entré de ce temps-là dans la chair et le sang de la nation.“¹ Je třeba dát mu za pravdu, když si uvědomíme, že v rumunském lexiku neexistuje výraz latinského původu znamenající „milý, drahý“, ale že tři pocházejí ze staré slověnštiny: *drag*, *vubít* a *scump*.

Slavismy v rumunském lexiku chápeme tedy tak, že k nim počítáme i slova zdolmáněná od nejstarších dob až do současnosti (z hlediska lingvisty, a ne uživatele). Můžeme je rozdělit na praslovanské, staroslověnské (paleoslavismy) a novoslovanské (neoslavismy). Za praslovanskou pokládáme dobu od prvých římsko-slovanských a románsko-slovanských kontaktů až do vzniku staroslověnských památek, tedy zhruba 6., 7. a 8. století. Za staroslověnskou se dá pokládat 9., 10. a 11. století. V další době je už zřetelná diferenciacie na slovanské jazyky jižní, východní a západní. Toto časové rozdělení přijímáme jenom jako pomůcku, abychom se aspoň trochu časově orientovali, ale musíme si uvědomit, že jazykové rozrůznění probíhalo ve slovanštině od nejstarších dob stejně jako v jazycích germánských nebo v latině, když se rozšířila na různá území. Praslovanské údobí si můžeme rozdělit na římsko-slovanské a románsko-slovanské podle toho, kam posuneme (opět jenom jako pomůcku) hranici přeměny latiny v románské jazyky. Jsou badatelé, kteří i 8. století pokládali za římské. Z praslovanského údobí, z doby 300 let soužití Slovanů s římským a později s románským obyvatelstvem, nemáme vlastně žádnou slovanskou písemnou památku. Dá se najít v rumunštině nějaký jev, který by se mohl pokládat za praslovanský?

Přejímání slavismů je vhodné zařadit i do celkového přínosu některých dalších řečí, které mocně zapůsobily na rumunské lexikon. Periodizace vychází zhruba po

¹ A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, etc.* Franfort s/M 1879, s. X.

500 letech od thrácko-dáckého substrátu na přelomu letopočtu. Latinizace trvala až do pádu římského imperia, pak od konce 5. století přicházeli Slované, v 10. Maďaři, v 15. Turci. V 19. a 20. století lexikálně zasáhly do rumunštiny světové řeči francouzština, ruština, němčina a angličtina. Současně s příchodem Turků se začala uplatňovat i novorečtina.

Pokud jde o prostor symbiózy Slovanů s romanizovaným obyvatelstvem, je zřejmé z množství staroslověnských čili starobulharských slov a bulharských slov, že k ní došlo jak na jihu od Dunaje, tak i na území dnešního Rumunska. Staroslověnština se nejvíce šířila v době, kdy bulharská říše zaujímalá i část dnešního Rumunska a sou sedila na Tise s Velkou Moravou.

Jistý přehled o slavismech v rumunštině můžeme získat tím, že si sestavíme 3 statistiky podle těchto hledisek: 1. Odkud přišly slavismy a kolik slov z té které slovanské řeči pochází? 2. Které druhy slov jsou přejímány a kolik jich náleží k té které slovní kategorii? 3. Jakých oborů se přejímaná slova týkají?

DLRM,² podle kterého jsme slavismy zkoumali, protože jsou v něm uváděny též etymologie, zaznamenává celkem 9 slovanských pramenů včetně staroslověnštiny, která poskytla téměř polovinu slov. Zaokrouhlená statistika vypadá v procentech takto:

staroslověnština	45,3 procenta
bulharština	13,8
bulharština/srbština	9,6
srbština	9,6
ukrajinština	9,6
ruština	9,6
polština	1,9
čeština, slovenština, slovinština	0,5
	99,9 procenta

Moderní lingvistika věnuje zvýšenou pozornost frekvenci slov. Právem můžeme být zvědaví, ke kterým druhům slov patří přejímaná slova, a dá se lehce uhadnout, že nejhojnější budou substantiva označující osoby, zvířata, věci, vlastnosti a děje. Nejodolnější kategorií, do které jen výjimečně mohou proniknout přejatá slova, jsou zájmena. V rumunštině jsme takový případ nenašli. Svědčí o tom také tato statistika ze zkoumaného materiálu:

podstatná jména	75,0 procent
přídavná jména	6,7
slovesa	16,7
příslovce	1,0
číslovky, předložky a citoslovce	0,5
	99,9 procenta

Každé přejaté slovo má svou historii a některá z nich si zaslouhují, aby se o nich napsaly monografie. V následující tabulce registrujeme pouze 14 oborů, k nimž přejatá slova patří, dalších 23 shrnujeme v jedno:

² *Dicționarul limbii române moderne*. București 1958.

činnost	21,4 procenta	fauna	5,2
nástroje	11,9	jídlo a pití	2,8
vlastnost	9,5	vojenství	2,4
flóra	6,3	odívání	2,4
terén	5,7	bydlení	2,4
zaměstnání	5,7	zřízení	2,4
církevní okruh	5,2	hospodářství	1,9
		dalších 23 oborů	14,7
	65,7		
	34,2		34,2
	99,9 procenta		

Tři výše uvedená rumunská slova *drag*, *iubit*, *scump* jsou přejata ze staroslověňštiny, jsou to přídavná jména a vyjadřují vlastnost. Starobylost tvaru *drag* ve srovnání s naším „drahý“ je jasná na první pohled: uchovalo se *g* a ujal se pouze jmenný tvar. Další tvar je odvozen od slovesa *ljubiti*, z něhož je rumunské *iubi*, když koncovka *-ti* zanikla podobně, jako zaniklo z latinských tvarů *-re* (*facere* > *face*). Participiální *iubit* je vlastně kříženec, protože jeho *-t* vzniklo z latinského *-itus*. Nejarchaičtější ovšem vypadá *scump*, odpovídající našemu „skoupý“: ze staroslověnského nosového *o* je v rumunštině *um*, v češtině *ou*. V rumunštině se uchoval význam „vzácný“, který je zřejmě původnější.

Tento jev, že se v rumunštině zachoval v přejatém slově nějaký význam, který v moderním slovanském jazyce už neexistuje, bychom mohli nazvat petrifikací. To znamená, že v rumunštině bylo přejato pouze v jediném významu, kdežto v jazyce, který ho dodal, se může vyvíjet dále. Mohl by ovšem nastat i případ, že se v přejímajícím jazyce rozvíjí jiným směrem. Za velmi průkazné doklady petrifikace můžeme považovat dvojice *loviti* — *lovi* a *vláha* — *vlaga* (s určitým členem na konci). Rumunský infinitiv *lovi* (s přízvukem na konci stejně jako v předcházejícím *iubi*) znamená ‚udeřit‘, zatímco české *lovit* značí ‚chytat‘, což se může dít různými způsoby např. na udici, do čerenu, do oka, do sítě, rukou atd. Rumunské substantivum *vlaga* značí ‚moc‘, ‚síla‘, ‚míza‘, kdežto český termín *vláha* spojujeme vždy s vlhkostí, vodou. Konstatujeme tedy, že se mění nejen tvar slova, ale i jeho význam. O tom, na jaké cesty se může vydat slovo, svědčí další příklad.

Je to zcela kuriózní slovo, kde slovanského původu je pouze koncovka; na první pohled krásné rumunské slovo *nadișanță* [s variantami *nadișanță* a *nadișență*]. Je neznámé v Sedmihradsku a též dole u Dunaje; DLRM ho uvádí jako regionální a původ je označen za ukrajinský: *naitičanka* (s přízvukem na předposlední slabice jako v rumunštině) s významem ‚lehký nekrytý vozík‘, ‚bryčka‘. Další výklad ve slovníku není, ale o tomto slově se už v roce 1919 zmínil ve své přednášce v bukuřešťském Ateneu brněnský romanista Hertvík Jarník: „mohu například citovat slovo *naitičanță*, kterého se v některých krajích Bukoviny používá na označení jistého druhu vozu; je patrně odvozeno od německého pojmenování moravského města Neutitschein“³ čimž je míněn Nový Jičín. Dodáváme tedy do rumunského slovníku další, třetí variantu, shodnou s ukrajinskou. Nás však musí zajímat i mimo-lingvistická skutečnost, zdali se nějaké kočáry v Novém Jičíně skutečně vyráběly.

³ J. U. Jarník—H. Jarník, *Relașionile româno-cesoslave din trecut și din viitor*, București 1919, s. 28.

V dějinách města z první polovice 19. století opravdu čteme: „V městě začalo vzkvétatí kolářství, novojičínaké bryčky a lehké vozky byly zaslány až do Ruska.“ Ostatně k najtyčankám se letos hrdě přihlásili při oslavě svého výročí výrobci našeho nejrychlejšího, největšího a nejdražšího vozu, Tatry 603. Použití názvu města pro označení výrobku je zcela běžné. Paří sem pojmenování dřívějších kočárů *berlína* (*berlinka*) podle německého hlavního města nebo *Landauer* podle města Landau v Porýní; zrovna tak *moskvěč* podle Moskvy nebo *emběčko* (MB) podle Mladé Boleslavě. Tak se tedy z ukrajinismu *nadižancă* v rumunštině vyklubává nakonec moravis-mus *najtyčanka*.

Další zkoumané slovo je rusismus *pašli*. V rumunštině je to infinitiv jako dvě už uvedená slovesa *iubi*, *lovi* (zase s přízvukem na konci), je transitivní a znamená ‚ukrástí‘, ‚uzmoutí‘. Ve rčení a o *pašli* značí ‚utéci‘, ‚zmizeti‘, ‚zdrhnouti‘. Třebaže samohláska *a* není přízvučná, nikdy se neredukuje, jak by se mělo dít v rumunském systému podle vzoru *pas* ‚krok‘, *păși* ‚kráčetí‘. DLRM je kvalifikuje jako ‚regional și familiar,‘ čili nářeční a užívané v důvěrné řeči. Můžeme tedy soudit, že si je poprvé začlenil do rumunské soustavy některý mluvčí jako slovní hříčku, protože jeho původ je opravdu zvláštní. Na prostředí, kde se toto slovo ujalo, ukazují citáty z moldavského klasika Iona Creangy, a to v obou významech, které si můžeme ověřit v DLRLC.⁴ Podle DLRM *pašli* pochází z ruského konverzačního *pošli*, což je plurál k *pošel*, které existuje v rumunštině též jako citoslovce, např. v povídce o Ivanu Mošnovi⁵ rovněž od Creangy ve významu ‚běž, jdi, odejdi‘. Čili minulé ruské tvary *pošel*, *pošli* mají nakonec význam imperativní, tj. časově spadající do budoucnosti. Petrifikace přejatého tvaru je dodržována též v čase a způsobu, k jejichž tvoření se užívá *pašli*, tj. ve futuru *voi pašli* atd a v kondicionálu *aș pašli* atd. Rumunské futurum *voi pašli* je opravdu paradoxní petrefakt, protože jeho složkou je tvar značící původně minulost.

Český vojenský termín z doby husitské se objevuje v rumunštině v podobě *pavăză*, které znamená ‚štíť dřevěný i kovový. Vazba a *sta pavăză* značí ‚bránit, hájit‘. Jako *singulare tantum* znamená v přeneseném významu ‚obrana, ochrana, opora‘. Podle DLRM se *pavăză* pokládá za polonismus, slovník cituje formu *pawez[aj]* jako pocházející z italského. Jiného mínění byl brněnský romanista Karel Titz,⁶ a to vzhledem k přízvuku, který je na první slabice (zatímco v polštině je na předposlední), a vzhledem k tomu, že se toto slovo šířilo za husitských válek: štíty byly součástí husitských vozových hradeb. Dodejme ještě, že v některých českých nářečích *pavéza* znamená i dlouhou, obyčejnou kulatou tyč, pomocí které se připevňuje na voze náklad sena, obilí nebo slámy. Jméno tohoto nástroje ovšem souvisí se slovesem ‚vázati‘, zatímco *pavéza*, ‚štíť‘ má jméno podle italského města Pavie, kde se ve středověku vyráběly štíty.

Už jsme zde několikrát vyzdvihli důležitou roli přízvuku; ve staroslověněštině byl pohyblivý, jako je dosud v rumunštině a ruštině. Slovo, kterým se budeme zabývat v tomto odstavci, není slavismus, je ryze latinského či románského původu: *popor* ‚lid‘, ‚národ‘. Je však na něm zvláštnost, která se nevyasktuje v žádném jiném románském jazyce. Z latinského *populum* je francouzské *peuple*, španělské *pueblo*, rétorománské *pievel*, portugalské *povo* a italské *popolo*; vždy je zachován přízvuk na první slabice, tj. tam, kde původně byl. Jen rumunština má *popor* s přízvukem na poslední slabice,

⁴ *Dictionarul limbii române literare contemporane*. București 1958.

⁵ I. Creangă, *Opere complete*. București 1906, Ivan Turbincă, s. 258: Pașol na turbincă, ciortil

⁶ K. Titz, *Ohlasy husitského válečnictví v Evropě*. Praha 1922, s. 58.

v množném čísle *popoare* pak uprostřed. Proč? O výklad se sice pokusil počátkem tohoto století S. Pușcariu, ale ten je poněkud násilný a mlčky byl odmítnut Candreou, který upozornil, že máme co činit s neologismem, a ne starým slovem, jak právě dokazoval Pușcariu. Proto jsem se pokusil podat nový výklad.⁷ Domnívám se totiž, že vysvětlení přesunu přízvuku je docela jednoduché. Jestliže *popor* je neologismus, pak muselo existovat jiné domácí slovo. A to je *norod*, množné číslo *noroadē*, první s přízvukem na konci, druhé s přízvukem uprostřed, pocházející ze staroslověnského *narodŭ*. Jistě je to náhoda, že v singuláru mají obě slova (*norod*, *popor*) stejný počet slabik a v obou slabikách mají samohlásku *o*. Tím spíše mohlo *norod* zapůsobit přízvukově na *popor*. Náhodný však zřejmě už není plurál *popoare*, tj. že se z maskulina stalo ambigen, kde singulár sice zůstává věrný maskulinu, ale plurál se mění na femininum; plurál je jasně analogický podle *noroadē*. Však také další, neologismus *popul* s přízvukem na první slabice zůstal maskulinem a má plurál *populi*. Dalo by se říci, že *popor* „zdědilo“ přízvuk po slovanském *norod*.

Nakonec se pokusíme odpovědět na otázku, zdali se dá najít nějaký petrifikovaný tvar z praslovanštiny. Domníváme se, že nám k tomu může posloužit rumunské substantivum *smîntîna* (s přízvukem na předposlední slabice) „smetana“. Pokud jde o jeho etymologii, DLRM odkazuje pouze na srovnání s bulharským a ukrajinským „smetana“; neříká se tedy výslovně, že by pocházelo z té či oné řeči. Proč ta opatrnost? S. Pușcariu⁸ je totiž pokládá za domácí rumunské slovo, které přejímaly i slovanské jazyky včetně češtiny (s poukazem na světoznámého skladatele B. Smetanu). Další výklad však chybí.

Brněnský lingvista V. Machek⁹ především zdůraznil, že „smetana“ nepochází od slovesa „smetat“, protože se opatrně sbírá. Ale vyslovuje hypotézu — a tu chceme v dalším podepřít —, že pochází ze staršího praslovanštiny *sŭ-ment-ana*, které se změnilo na mladší praslovanštiny *sŭ-met-ana*, když prostřední *n* zmizelo vlivem disimilace vzhledem k *n* v poslední slabice. Základ *-ment-* souvisí podle V. Machka se slovesy *másti* a *moutiti*, které je technickým termínem pro stloukání. A právě tuto praslovanštinou nosovku *-en-*, obsaženou v *-ment-*, chceme uvést v souvislost s rumunským *în*, které může mít několik pramenů, a to nejméně 2 slovanské a 3 latinské, jak ukazuje tento přehled:

lat. an: *canto* > *cînt* zpívám
slov. en: *rendŭ* > *rînd* řád
lat. in: *incipio* > *încep* začínám
slov. on: *tonga* > *îngă* touha
lat. un: *aduncus* > *adînc* hluboký

Z přehledu vidíme, že *în* ve slově *smîntîna* odpovídá typu *rendŭ* > *rînd*.

Zatímco V. Machek tedy pouze předpokládá praslovanštinou základy *-met-* (mladší) a *-ment-* (starší), rumunské *-mînt-* přímo demonstrovuje tuto starší variantu, čili rumunské slovo je do jisté míry petrifikovaným slavismem. Na starobylost převzetí ukazuje též změna koncovky *-ana* na *-îna*, protože později přejatá slova *hrană* „potrava“ a *rană* „rána“ zachovávají původní *a* v první slabice a nemění je na *î*. Domníváme se tedy, že *smîntîna* bylo převzato z velmi staré fáze praslovanštiny

⁷ *Revue roumaine de linguistique XIII*, 1968, č. 4, s. 357—359: Sur un déplacement intéressant de l'accent.

⁸ S. Pușcariu, *Die rumänische Sprache, ihr Wesen und ihre volkliche Prägung*. Aus dem Rumänischen übersetzt und bearbeitet von Heinrich Kuen. Leipzig 1943, s. 391.

⁹ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968, s. 560.

a že bychom si ho měli vážit zrovna tak, jako si archeologové váží např. slovanakého materiálního nálezů z 6. století.

Souhrn. V tomto článku jsme se napřed obecně zmínili o několika zajímavých stránkách procesu přejímání slavismů do rumunštiny a v jednotlivostech jsme ukázali na adjektiva *drag*, *iubit*, *scump*, pak na sémantické petrefakty *lovi* a *vlaga*, na novojičínskou kuriozitu, na futurálně preteritální *voi pašli*, na přesun přízvuku v substantivu *popor* a konečně na petrifikaci praslovanaké nosovky. I těchto několik příkladů svědčí o tom, že přejímání slov si zasluhuje soustavného studia a větší pozornosti, než tomu bylo dosud.

SUR QUELQUES SLAVISMES EN ROUMAIN

Les slavismes roumains ont été empruntés au slave commun (au 6e au 8e s.), du paléoslav (du 9e au 11e s.) et aux langues néoslavaves après leur différentiation en langues slaves du Sud, de l'Est et de l'Ouest.

Il est utile de les examiner en dressant trois statistiques concernant a) les langues donneuses, b) les catégories de mots et c) les domaines d'où on emprunte.

Sont examinés: 1. trois adjectifs, *drag*, *iubit* et *scump*, tous signifiant „cher“ provenant de CARUS qui n'a pas laissé de vestiges en roumain; 2. le verbe *lovi* „frapper“ et le nom *vlaga* „pouvoir“, „force“, sont des pétréfacts qui ont conservé leurs significations primitives tandis qu'en tchèque *lovit* signifie „chasser“ et *vláha*, „humidité“; 3. le nom *nadižancá* „cabriolet“ provient de *Neuutschlein* qui est la variante allemande du toponyme morave *Nový Jičín*; 4. le verbe *pašli* est d'origine russe et représente une curiosité car on a formé un infinitif d'une forme du temps passé; 5. le nom *pavěza* „bouclier“ n'est pas un polonisme parce que son accentuation sur la première syllabe démontre qu'il s'agit d'un bohémisme; 6. le déplacement de l'accent dans le nom *popor* (accentué sur la dernière syllabe) „peuple“ s'explique aisément à l'aide du synonyme d'origine slave *narod*; 7. nous croyons avoir trouvé un vestige du slave commun dans le nom *smětiná*, tch. *smetana* „crème“, où l'on retrouve l'ancienne nasale.